

HARPUTLU HACI OSMAN'IN 1725 TARİHLİ TEREKESİ VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Prof. Dr. Orhan KILIÇ*

ÖZET

Ölen kişilerin mirasçalarına bıraktıkları menkul ve gayrimenkulleri içeren tereke kayıtları, sosyal ve ekonomik tarih bakımından önemlidirler. Bu araştırmada; Harput'ta yaşamış ve varlıklı bir kişi olarak bilinen Hacı Osman'ın 1725 tarihinde Harput Şer'iyye Sicili'ne kaydedilmiş olan tereke kaydı incelenmiştir. Tereke kaydından hareketle, Harput'ta yaşayan varlıklı bir Türk efendisinin evi ve sosyal hayatı hakkında bilgiler verilmiştir

Anahtar Kelimeler: Tereke, Osmanlı, Harput

1725 DATED TEREKE OF THE HADJI OSMAN FROM HARPUT AND ITS CONSIDERATIONS

ABSTRACT

Tereke records, which are the movable and immovable properties of the dead person left to his or her heritage, are important for social and economic history. In this study Hadji Osman's who lived in Harput and known as wealthier person, tereke records' recorded on Şer'iyye register were examined. Based on the tereke records of the wealthier Turkish master who lived in Harput, information was given about his house and social life.

Key Words: Tereke, Ottoman, Harput

Kişilerin ölümünden sonra varislerine bıraktığı mirası ihtiva eden tereke kayıtları, ekonomik ve sosyal tarihimiz için kıymetli belgelerdir. Bu kayıtlardan; ölen kişinin iktisadi durumunu, sahip olduğu mal varlığını, bu mal varlığının maddi değerini, borcunu, alacağını, aile üyelerini ve mirasın nasıl taksim edildiği gibi konuları

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. okilic@firat.edu.tr

etrafıca öğrenmek mümkündür. Bu özellikleri sebebiyle hukuk ve kültür tarihimiz bakımından da büyük değer ifade ederler.

396 numaralı ve 1723-1726 tarihli Harput Şer'iyye Sicili'nin 145-146. sayfalarında, Harput şehrinin Hoca Mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Hacı Osman Efendi'nin 6 Ocak 1725 tarihli tereke kaydı vardır. Tereke tarihinden de anlaşılacağı üzere, Hacı Osman muhtemelen 1724 yılının sonlarında veya 1725 yılı Ocak ayının ilk günlerinde vefat etmiştir.

Bahse konu Hacı Osman, Harput'un itibarlı ve varlıklı bir ailesinin üyesidir. Babası, Ahmed adlı eski bir yeniçeri imiş. Varlıklı bir kişi olduğu için Hacca gidip gelmek nasip olmuş ve bu sebeple *Hacı Osman* olarak anılıyor. Öldüğünde, iki oğlu ve dört kızı bulunuyormuş. Eşi kendisinden önce vefat etmiş ve daha sonra evlenmemiş olmalı ki, varislerinin içerisinde zevcesi bulunmamaktadır. Ancak annesi Hacı Hatun, kendisi öldüğü sırada halen hayatta imiş.

Erkek çocuklarının isimleri Ahmed ve Ömer, kız çocuklarının isimleri ise büyükten küçüğe doğru Ayşe, Hadice, Fatuma ve Safiye'dir. Miras paylaşımı sırasında Ömer ve Safiye yaşları küçük olduğu için mahkeme kendilerine Harputlu Abdülmennan Efendi'yi vasi tayin etmiştir. Bu vasi tayini ile ilgili kayıt ise şer'iyye sicilinin 146. sayfasına Hacı Osman'ın tereke kaydından sonra yazılmıştır.

Merhum Hacı Osman'ın varislerine bıraktığı menkul ve gayrimenkullerin neler olduğu aşağıda bir tablo halinde kıymetleri ile birlikte verilmiştir. Bu değerlerin bugün meblağ olarak ne miktara karşılık geldiğini tespit etmek oldukça zordur. Ancak listedeki menkul ve gayrimenkullerin değerleri birbiri ile mukayese edilerek bir sonuca gidilebilir. Mesela dükkânların değerleri ile mutfak eşyaları, at koşum malzemeleri, silahlar ve kürkler kıyaslandığında gayrimenkullerin bugünküne nazaran daha ucuz olduğu anlaşılacaktır. Bu liste, farklı bakış açıları ile incelenip daha değişik sonuçlara varılabilir. Daha başka terekeler de incelenip terekeler arası mukayeseler yapıldığı takdirde etraflı değerlendirmeler yapmak mümkün olabilecektir.

Şimdi bu mal varlığından hareketle, Harputlu bir Türk-Müslüman efendisinin evi, sosyal hayatı ve bu bağlamda 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Harput'taki sosyal, ekonomik ve kültürel hayatı gözler önüne sermeye çalışalım.

Hacı Osman dinî bütün bir kişi olduğu için evinde 3 tane Kuran-ı Kerim, 1 tane de hadis kitabı bulunuyordu. Terekesinde

hiçbir kitap olmadığı için okumaya pek meyilli bir kişi olmadığı anlaşılıyor.

Mutfak eşyaları içerisinde abartılı olan bir şey yok. Ancak 1 büyük kuzu tenceresinin olması, Harput mutfağının önemli yemeklerinden biri olan kaburga dolmasının evde zaman zaman pişirildiğini gösteriyor. Günlük eşyaların yanı sıra süs eşyası olarak kullanılan 2 gümüş 1 kırmızı fincan, 2 kahve tabağı, 3 cam tas, 5 çin işi (fahfûrî) kâse ve tabağın Hacı Osman'ın evindeki camekânı süslediğini veya hatırlı misafirler için kullanıldığını söyleyebiliriz.

Aydınlatma eşyası olarak ise 2 fener, 3 şamdan kullanılmıştır.

Evde 10 kat döşek bulunuyordu. *Kat* olarak yazıldığı için döşeklerin yanında yorgan ve yastıklarının da bulunduğunu ayrıca belirtelim. Ancak Harput kültürünün önemli olgularından biri olan, kış aylarında kürsü kurarak etrafında oturma geleneği Hacı Osman'ın evinde de devam ettirilmiş olmalı ki bu maksatla evde ayrıca 3 adet *kürsü yorganı* bulunuyordu. Oturma eşyası olarak genellikle *mak'ad* ve sedirler kullanılıyordu. Bu mak'ad ve sedirlere dizilmek için yedisi kadife olmak üzere toplam 35 yastık vardı. Evde sadece 1 adet iskemle bulunuyordu. Yemekler büyük bir sini ile yer sofrasına getirilip yeniliyordu. Bu sebeple iskemleye pek de ihtiyaç gözüküyordu. Hacı Osman evdeki tek iskemleye oturup muhtemelen gümüş diviti ile yazması gerekenleri yazıyordu. 1 çift gümüş *gül-âb-dân* ve *buhur-dân* (tütsülük) ile evin güzel kokması ve tütsü yapılması sağlanıyordu.

Döşemelik olarak 4 halı vardı. Bunlar oda ve misafir odasına seriliyordu. 2 kilim, 2 kırmızı 1 beyaz valense¹, 2 Yanbolu kebesi² ve 2 Cezayiri ihramî³ de evin diğer yerlerinin döşemesi için kullanılıyordu. Ayrıca 2 Mısır hasırı mevcuttu. Hacı Osman namaz kılarken evde bulunan 2 halı seccadeden birini tercih ediyordu.

Hacı Osman beline Harput yöresi kıyafetlerinin vazgeçilmez unsuru olan sarı bir kuşak bağlıyordu. 5 kürkü bulunuyordu. Bunlardan 3'ü sincâb gerâke, 1'i kırmızı çuka kaplı samur, diğeri ise yeşil çuka kaplı nake kürk idi. Ayrıca kırmızı sofadan bir '*abâsı* da vardı. Bel kuşağının içine kara kaplı hançer ve bıçağını sokuyordu.

¹ Rumili'nde yapılan kalın bir çeşit örtü. Bohçalara örtü, yatak çarşafı ve kaba olanları at örtüsü gibi kullanılır.

² Çobanların veya köylülerin giydikleri ve yere serdikleri yüнден kaba aba. Tandır kebesi, ter kebesi gibi çeşitleri vardır.

³ Sedire veya yere serilen yün yayğı.

Gümüş bir saati vardı. Biri altın bir diğeri gümüş iki yüzüğü bulunuyordu. Gümüş bir kemer de mal varlığı içinde yazılmıştır ama mahiyeti hakkında bilgi verilmemiştir.

Asker bir babanın oğlu olan Hacı Osman'ın evinde doğal olarak ateşli ve ateşsiz silahlar da bulunuyordu. Dört kılıcından birisi gümüş kaplamalı, ikisi kara kaplı, sonuncusu ise Gürde (Kürde) idi. Gümüş işlemeli bir topuz, gümüş işlemeli bir kıdare, 1 tüfek, 1 çift piştov, 3 siyah pusat Hacı Osman'ın diğer silahlarıdır. Bu silahların büyük bir kısmı özellikle de ateşsiz olanlar muhtemelen sanat değeri olan ve nostaljik olarak evini süsleyen aksesuarlardı.

Cinsleri belirtilmemekle birlikte Hacı Osman'ın iki atının bulunduğu terekesinde kayıtlıdır. Bu atların koşum malzemeleri hem sayı hem de meblağ bakımından terekede önemli bir yer tutmaktadır. 2 adet Çerkezî gümüş raht, 1 çift sarı üzengi, 4 eyer, çeşitli renk ve kumaşlardan 5 eyer döşemesi at koşum malzemeleri içinde yer alıyordu. Ayrıca yük taşımak için kullandığı 5 katırı mevcuttu. Harput'ta oturduğu için Mornik, Hoğu (bugünkü Yurtbaşı beldesi) ve Kâringid'deki (bugünkü Çakmaközü köyü) bağ ve tarlalarına iyi kuşanmış atları ile gidip geliyordu.

Hacı Osman'ın iki kölesi vardı. Bunlardan birisi Kazak bir diğeri Acem'di. Kazak köle daha işe yarar ve ehil olmalı ki değeri 115 guruş olarak belirlenmiştir. Acem köleye ise 40 guruş değer biçilmiştir. Bu köleler evdeki ve dışarıdaki işlerinde kendisine yardımcı oluyorlardı.

Hoğu, Kâringid ve Mornik köylerinde yaklaşık 400 kile tohum ekilebilecek buğday, 130 kile tohum ekilebilecek arpa tarlasının kullanım hakkını murabaaları ile paylaşıyordu. Pamuk yetiştirmek için kullanım hakkını aldığı bir tarlasının daha olduğu anlaşılıyor. Kâringid ve Hoğu'da 2, defterde ismi okunamayan bir diğer köyde ise 1 üzüm bağı vardı. Buralardaki murabaaların oturması için Kâringid'de 4, Hoğu'da ise 2 murabaa damı (köy evi) bulunuyordu. Bıraktığı eşyalar arasında bulunan 2 adet kantar ile de muhtemelen tohumluk arpa ve buğday ile mahsulâtını tartıyordu.

Hacı Osman'ın taşınmazları içerisinde Harput şehrindeki dükkânları önemli bir yer tutmaktadır. Bu dükkânların sayısı 7 olup toplam değerleri 420 guruşdur. Dükkânların 3'ü Serrâchâne'de, 1'i Papuçcu Çarşısı'ndadır. Geriye kalan üç dükkândan birinin berber dükkânı olduğu belirtilmiş, diğer ikisinin ise ne maksatla kullanıldığı ve şehrin hangi çarşısında bulunduğu yazılmamıştır. Hoca Hamam'ı civarındaki 2 arsa da taşınmaz malları arasındadır. Oturduğu ev ise 1000 guruş değerinde olup muhtemelen iki katlı, büyük ve güzel bir

ev idi. İncelediğimiz defterdeki diğer terekelerdeki ev fiyatlarının düşüklüğü Hacı Osman'ın evinin bu özellikleri taşıdığını düşündürmektedir. Evde toprağa gömülü bir tandır olmalıdır. Terekede kayıtlı 2 Yanbolu kebesinden biri veya ikisi muhtemelen tandır başında kullanılıyordu. Taşınmaz mallarının toplam değeri ise 2.240 guruşdur.

8.850 guruşluk terekenin 5.003 guruşu çeşitli kişilere verilen borç paralarıdır. Bu meblağ miras kaynağının neredeyse % 60'ını oluşturmaktadır. Harput voyvodası Hacı Ahmed Ağa'nın da içlerinde bulunduğu toplam 23 kişi Hacı Osman'a borçludur. Borç verirken Müslim-gayrimüslim ayrımı yapmamış olmalı ki borçlularından 8'i gayrimüslim idi. Bu da Harput'taki gayrimüslimler ile Müslüman-Türk ahalinin birlikte yaşama konusunda ortaya koyduğu güzel örneklerden biri olarak gösterilebilir. Borçlularından gayrimüslim olanlar Hacı Osman'ın bağ ve tarlalarının bulunduğu Kâringid, Mornik ve Hoğu köylerinde oturuyorlardı. Bu borçların belli bir faiz karşılığı verilip verilmediği konusunda ise mevcut kayda göre bir şey söylemek doğru değildir. Hacı Osman'ın ölürken kayıt altına alınmış bir borcu bulunmamaktadır.

Taşınmazlar ve alacaklarının dışında varislerine bıraktığı menkullerin değeri ise 1.138 guruşdur. 2 at ve 5 katırın değeri 165, atlarının koşum malzemelerinin toplam değeri ise 284 guruşdur. Bu meblağ, menkullerin yaklaşık % 40'ını oluşturmaktadır. Ateşli ve ateşsiz silahların toplam değeri ise 126 akçedir. Bu durumda at, katır, at koşum malzemeleri ve silahların toplam değeri 575 guruşa yükselmektedir ki, menkullerin % 50'sini oluşturmaktadırlar.

Hacı Osman'ın cenaze masrafları 30 guruş, terekenin varislere dağıtım işlemleri için yapılan masraflar ise 237, 5 guruş tutmuştur. Masraflar düşüldükten sonra kalan 8.381 guruşluk miras varislere pay edilmiştir. Mirasdan en büyük payı % 20.83'lük dilimler halinde iki erkek çocuk almıştır. Ahmed ve Ömer Ağalara babalarından 1.746 guruşluk miras kalmıştır. Annesi Hacı Hatun'a 1.397 guruşluk miras düşmüş olup toplam miras geliri içindeki payı % 16.66'dır. Kızlarının her biri 873 guruş pay almışlardır. Bu meblağ toplam miras içinde her kız çocuk başına % 10.41'lik bir oranı ifade ediyordu.

Sonuç olarak, Hacı Osman'ın varlıklı bir kişi olmasına rağmen, çok da şaşaalı bir hayat sürmediği anlaşılmaktadır. Askerî nitelikli malzemeler mal varlığı içerisinde dikkat çekmektedir. Topuzu, ateşli silahları, kılıçları ve hançerleri olmasına rağmen, varislerine bıraktığı hiçbir kitap yoktur. Bu durum onun bir ümera oğlu olması ile doğrudan alakalıdır diye düşünüyoruz.

Hacı Osman varislerine yükte hafif pahada ağır menkul bırakmamıştır. Gümüş saat, altın ve gümüş yüzükleri ile gümüş kemeri de çok şatafatlı olmamalılar ki hepsinin toplam değeri 23 guruşdur. 5 guruş değerindeki altın yüzüğü ile ancak büyük bir kuzu tenceresi alabilirdi. Dükkânlarının kirası, işletme hakkını elinde bulundurduğu tarlalarda üretilen buğday, arpa ve pamuk ile bağlarında yetiştirdiği üzüm ve üzümünden yapılan mamullerin satışı muhtemelen Hacı Osman'ın en önemli gelir kaynakları idi.

HACI OSMAN'IN TEREKESİ*

Mutfak Eşyaları ve Aksesuarları	Adedi	Değeri (guruş)
Sahan	30	15
Hoşab taşı	12	6
Büyük sini	1	4
Büyük tencere	2	8
Büyük kuzu tenceresi	1	5
Küçük tencere	1	4
Teşt	2	12
Kahve ibriği	3	2
Kebâb tâyesi (?)	2	5
Et salı	2	4
Büyük lengeri (bakır sahan)	8	10
Küçük lengeri	6	4
Gümüş fincan	2	3
(Kırmızı) fincan	1	5
Kahve tabağı	2	1
Cam taşı	3	1,5
Fahfûrî (çin işi) kâse ve tabak	5	5
Ev Eşyaları, Aksesuarları ve Mefruşat	Adedi	Değeri (guruş)
Büyük kazan	1	15
Küçük kazan	1	10
El leğeni	3	6
El ibriği	3	4
Gügüm	3	9

* Terekedeki menkul ve gayri menkuller defterdeki yazılışından farklı olarak sadeleştirilip ve sınıflandırılarak verilmiştir.

Fener	2	3
Gümüş gül-âb-dân ve buhurdân (tütsülük)	1 çift	30
Gümüş divit	1	15
İskemle	1	1,5
Kantar	2	2
Şam'edân (Şamdan)	3	6
Döşek, örtü, yorgan ve yastığı ile birlikte (kat)	10	60
Küresi yorganı	3	4
Kadife yasdık	7	30
Çuka yasdık	12	20
Çit yasdık	8	10
Çit mak'ad	6	12
Mavi çuka mak'ad	2	15
Kullanılmış döşeme	8	20
Oda halısı	2	40
Hurmede (?) halı	2	15
Kilim	2	15
Kırmızı valense	2	7
Beyaz valense	1	1
Yanbolu kebesi	2	5
Cezâyiri ihrâmî	2	6
Yük perdesi	1	5
Halı seccâde	2	10
Harar (büyük çuval)	5 çift	10
Çuval	5 çift	
Urgan	5 çift	
Mısır hasırı	2	10
Döşemelik (silik) yağye	2	300
Giyim Eşyaları, Aksesuarları ve Manifatura	Adedi	Değeri
Yeşil çuka kaplı nake kürk	1	20
Kırmızı çuka kaplı samur yakası köhne kürk	1	30
Sincab gerâke (kürk çeşidi)	3	30
Sim saat	1	10
Gümüş kemer	1	5
Altun yüzük	1	5
Gümüş yüzük	1	3
Kırmızı sof'abâ	1	10
Sarı Bel Kuşağı	1	3

Halâliyye (Buruşuk pamuk yerli bez)	1 top	8
Hind Deriklisi Kutnî (Hind işlemeli kumaş)	2	18
Alaca Peşkur	1	5
Ateşli ve Ateşsiz Silahlar	Adedi	Değeri
Kara kaplı hançer, bıçak ile birlikte	1	6
Simli kılıç	1	15
Kara kaplı kılıç	2	40
Kürde (Gürde) kılıç	1	2
Simli topuz	1	10
Simli kıdare (silah çeşidi)	2	20
Siyah pusat	3	6
Boylu (?) tüfek	1	6
Piştov, kubur ile birlikte	1 çift	17
Binek ve Yük Hayvanları ve Bunların Koşumları	Adedi	Değeri
At	2	35
Katır	5	130
Çerkezî sim raht (at koşumu)	1	35
Çerkezî sim raht	1	15
Nefti yeşil sırmalı çuka kesme	1	200
Kırmızı çuka Çermikî eyer döşemesi	1	6
Kırmızı çuka sade köhne kesme, eyer hâşesi ile birlikte	2	8
Köhne Bağdad kesmesi	1	1
Gümüş at rişmesi	2	15
Eyer	4	20
Sarı üzengi	1 çift	3
Muhtelif	Adedi	Değeri
Mushaf-ı Şerîf	3	25
Muhammediye	1	3
(Silik)	2	2
Kazak köle	1	115
Acem köle	1	40
Gayri Menkuller⁴	Miktarı	Değeri

⁴ Murabaaya teslim edilen tohumluk buğday, arpa ve pamuk çekirdekleri Hacı Osman'a kullanım hakkına sahip olduğu tarlaların varlığını göstermektedir. Dolayısıyla bu tohumluklar gayrimenkuller içerisinde yazılmıştır.

Hoğu köyünde murabaaya teslim tohumluk buğday	200 kile	100
Tohumluk arpa	80 kile	30
(Kesik) köyünde murabaaya teslim tohumluk buğday	(kesik) 28 olmalı	14
Arpa	14 kile	3
Mornik köyünde murabaaya teslim tohumluk buğday	50 kile	15
Arpa	12 kile	5
Kâringid köyünde murabaaya teslim tohumluk buğday	90 kile	45
Arpa	24 kile	10
Buğday mahsülü	15kile	8
Çiğit tohumu	-	5
Serrâchâne'de Topal Ali'nin oturduğu dükkân	1	100
Serrâc Ali'nin oğlunun oturduğu dükkân	1	60
Bağdad'ın oğlunun oturduğu dükkân	1	50
Berber dükkânı	1	50
(silik) oğlunun oturduğu dükkân	1	50
Mevlûd beşenin oturduğu dükkân	1	60
Papuçcu sukunda (çarşısında) olan dükkân	1	50
Hoca hamamında olan mevzi	2	20
Kâringid'de (bugünkü Çakmaközü köyü) olan üzüm (tegek) bağı	2	50
Hoğu köyünde olan tegek bağı	2	50
(silik) olan tegek bağı	1	15
Hoğu köyünde olan murabaa damları (evleri)	2	70
Kâringid'de olan murabaa evleri	4	80
Hoca Mahallesi'nde ev	1	1000
Borçluları		Miktarı (guruş)
Harput voyvodası Araplı El-Hac Ahmed Ağa		500
Keşşâfzâde Ali Bey		330
Alaybeği-zâde Ahmed Ağa		340
Ali Ağa-zâde Bekir Ağa		896
Sipahi Emin Ağa		100
Taşkuzâde Süleyman Ağa		30

Hüseyin Han-zâde El-Hac Ebu Bekir Ağa		330
Nezir Muhammed Ağa		120
Karaçorlu Osman Ağa		100
Muhammed Emin Ağa		40
Çotur Abdurrahman Beşe		10
Kâringidli		900
Hoğulu Dunik (zımmi)		15
Hoğulu Kel Asib		35
Hoğulu Veli		7
Mornikli Ohan ve Askihan		50
Etmekçi Ali		300
Aznur, Mıgırdıç, Kirakos, Aleksan, Alut		900
TOPLAM		8.850
Masraflar		Miktarı (guruş)
Resm-i kısmet		221
Kâtibiyye, kaydiye, ihzariyye		7,5
Teçhiz-i tekfil (cenaze masrafları)		30
Kassam için		10
TOPLAM		268
MİRASIN TAKSİMİ		%
	Varislere Düşen miktar (guruş)	
Annesi El-Hac Hatun hissesi	1.397	% 16.66
Oğlu Ahmed Ağa	1.746	% 20.83
Oğlu Ömer Ağa	1.746	% 20.83
Kızı Ayşe	873	% 10.41
Kızı Hadice	873	% 10.41
Kızı Fatıma	873	% 10.41
Kızı Safiye	873	% 10.41
TOPLAM	8381*	

* Varisler arasında dağıtılacak miktar masraflar düşüldükten sonra 8.582 guruş olması gerekirken, 8.381 guruşluk bir değer üzerinden dağıtım yapılmıştır. Aradaki 201 guruşluk farkın nereye sarf edildiği belirtilmemiştir.

